

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ

Τραγάκη Α.

Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας

Περίληψη

Η αλληλεπίδραση μεταξύ πληθυσμιακών μεταβολών και ανθρώπινης ασφάλειας αποτελεί ένα νέο(;) κεφάλαιο της διεθνούς πολιτικής που συγκεντρώνει το ενδιαφέρον μελετητών και επιστημόνων που προέρχονται από διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Αν και ο ρόλος τους ήταν για αρκετό καιρό υποβαθμισμένος, οι δημογραφικές παράμετροι φαίνεται να αποτελούν ένα σημαντικό επεξηγηματικό παράγοντα συνθηκών που επιδρούν στην ανθρώπινη ασφάλεια, όπως συγκρούσεις, φτώχεια, μετανάστευση, περιβαλλοντική επιβάρυνση. Πρόσφατες εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο συνηγορούν με την άποψη ότι οι πληθυσμιακές εξελίξεις και μετακινήσεις έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην ανθρώπινη ασφάλεια, ενώ παράλληλα θέτουν ένα νέο πλαίσιο διεθνών σχέσεων. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές στη Νοτιοανατολική Ευρώπη έχουν συνοδευτεί από σημαντικές δημογραφικές μεταβολές. Πιο συγκεκριμένα, από τη αρχή της μεταβατικής περιόδου η γονιμότητα σημειώνει παντού απότομη μείωση, η θνησιμότητα σε ορισμένες περιοχές ακολουθεί αξιοσημείωτες ή και απρόσμενες διακυμάνσεις ενώ η εκροή μεταναστών αποτελεί την πιο σημαντική δημογραφική εξέλιξη που χαρακτηρίζει την περιοχή κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Στόχος της εισήγησης είναι να παρουσιάσει τις πιθανές διασυνδέσεις μεταξύ δημογραφίας και ανθρώπινης ασφάλειας, εστιάζοντας στην περίπτωση της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αν και σε διεθνές επίπεδο το θεωρητικό πλαίσιο είναι ακόμα υπό διαμόρφωση, η διαρκώς αυξανόμενη σχετική βιβλιογραφία αντανακλά το αυξανόμενο ενδιαφέρον σχετικά με τις πολιτικές επιδράσεις των δημογραφικών φαινομένων.

DEMOGRAPHY AND HUMAN SECURITY: THE CASE OF THE BALKANS

Tragaki A.

Harokopion University, Department of Geography

Abstract

The interactions between population dynamics and human security is a new (?) puzzle in inter-regional research receiving increasing attention. Demographic factors consist a major variable behind conflicts, poverty, environmental degradation and therefore affect human security in a region. Recent events suggest that demographic dynamics and population movements have important ramifications on human security and pose new challenges on both public policy and international relations as well. Then again natural growth rates and migratory flows are to a certain degree dictated by the level of security within a state. During the last decades, radical economic, social and political changes in Southeastern Europe changes have been followed by or interacted with major demographic developments. Since the onset of transition, fertility fell steeply while mortality has followed complex patterns. Meanwhile, migration turned into the most intense and prominent of all demographic trends in the region. The aim of this paper is to offer an overview of the possible linkages between migration and demography on one hand and human security on the other, focusing on the case of Southeastern Europe. Though the theoretical framework is

not well developed yet, the increasing relevant literature reflects the fast growing interest in political and international implications of demographic phenomena.

Λέξεις κλειδιά: Δημογραφία, Μετανάστευση, Ανθρώπινη Ασφάλεια, Βαλκάνια.

Key words: Demography, Migration, Human Security, Balkans.

1. Εισαγωγή

Η ιστορία έχει δείξει ότι οι πληθυσμιακές εξελίξεις και μετακινήσεις έχουν άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις στην ασφάλεια καθορίζοντας σε σημαντικό βαθμό το πλαίσιο των διεθνών σχέσεων. Η εισήγηση αυτή επιχειρεί να παρουσιάσει τη σύνθετη σχέση μεταξύ δημογραφικών μεταβολών και ανθρώπινης ασφάλειας. Παρουσιάζονται και αναλύονται και οι δύο όψεις αυτής της διασύνδεσης: αφ' ενός, πώς και σε ποιο βαθμό οι δημογραφικές εξελίξεις επηρεάζουν πτυχές της ανθρώπινης ασφάλειας και υπαγορεύουν πολιτικές και αφ' ετέρου ποιες οι δημογραφικές επιπτώσεις από τη διατάραξη της ανθρώπινης ασφάλειας.

Ο προβληματισμός σχετικά με τις επιπτώσεις των δημογραφικών μεταβολών στην καθημερινότητα, το περιβάλλον, την οικονομία ή τη διακυβέρνηση κάθε άλλο παρά πρόσφατος μπορεί να θεωρηθεί. Αρχαίοι φιλόσοφοι της Κίνας και της Ελλάδας όπως ο Κομφούκιος, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης ήταν οι πρώτοι που ανέπτυξαν θεωρίες σχετικά με τη διασύνδεση πληθυσμού, ανάπτυξης και σωστής διακυβέρνησης (Weeks, 2002: 81). Ωστόσο η πολιτική δημογραφία (political demography), έτσι όπως ορίζεται από τον Weiner (1971) ως η μελέτη του μεγέθους, της σύνθεσης και της κατανομής του πληθυσμού σε συνάρτηση με την πολιτική και τις πολιτικές, αποτελεί ένα ερευνητικό αντικείμενο που, τοποθετημένο στη τομή της δημογραφίας με τις πολιτικές επιστήμες, έμενε για χρόνια αδιερεύνητο τόσο από τους δημογράφους όσο και από τους πολιτικούς επιστήμονες. Αν και δύσκολα θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι οι δημογραφικές εξελίξεις στερούνται πολιτικών συνεπειών ή ότι δεν επηρεάζουν τις ενδο και δια-κρατικές σχέσεις, οι σχετικές μελέτες και αναλύσεις ήταν, μέχρι πρόσφατα, πολύ περιορισμένες (Krebs and Levy, 2001; Weiner and Teitelbaum, 2001). Οι αναλυτές στρέφονται προς το συγκεκριμένο αντικείμενο με το τέλος της ψυχρο-πολεμικής περιόδου, όταν ο προβληματισμός σχετικά με τις δημογραφικές εξελίξεις μετατοπίζεται από την ανησυχία για τους υψηλούς ρυθμούς αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού στο ενδιαφέρον σχετικά με τις δημογραφικές ισορροπίες σε τοπικό επίπεδο.

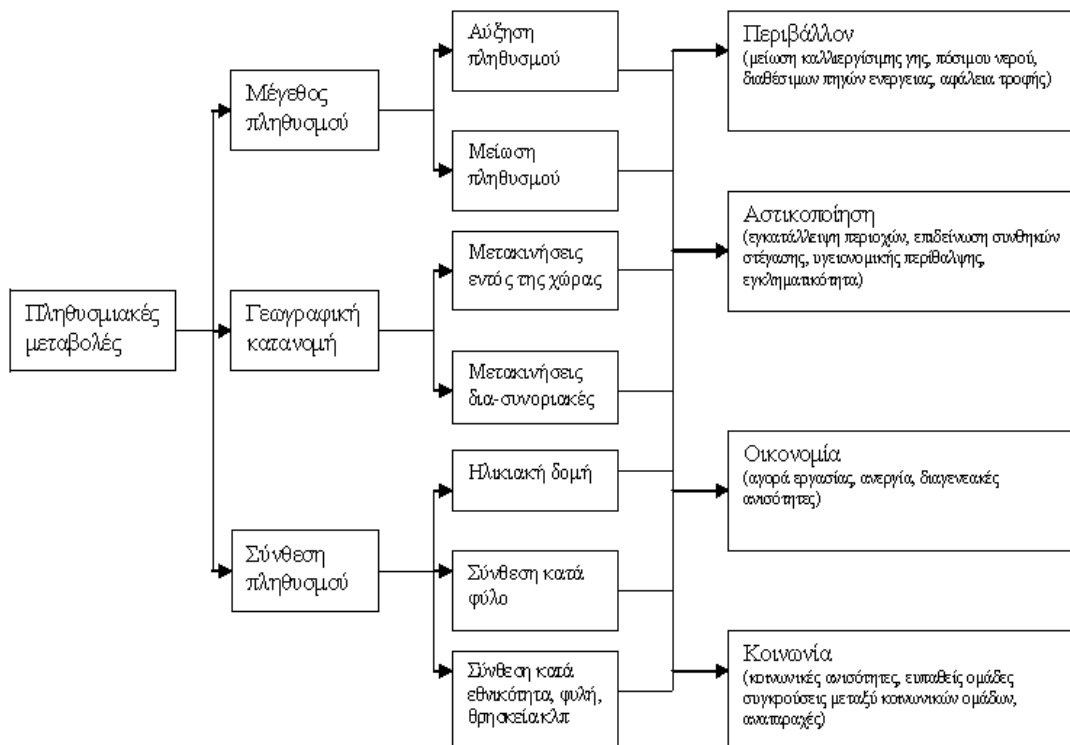
Την ίδια περίπου εποχή εμφανίζεται μια νέα διάσταση της ασφάλειας. Ευρύτερη από την παραδοσιακή έννοια της «ασφάλειας» που υποδηλώνει τη χρήση στρατιωτικής δύναμης για την προστασία ή επέκταση της εδαφικής κυριαρχίας, η «ανθρώπινη ασφάλεια» (human security), μετατοπίζει το κέντρο βάρους από το κράτος και την εθνική ασφάλεια στον άνθρωπο και την καθημερινότητά του. Στη νέα αυτή έννοια περιλαμβάνονται όλες οι πτυχές της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας: διασφάλιση εργασίας και εισοδήματος, διασφάλιση της ποιότητας ζωής, τροφής και υγείας, διασφάλιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας από διακρίσεις, βία, εγκληματικότητα. Μέσα σε αυτό το νέο ανθρωποκεντρικό σύστημα, η δημογραφία διεκδικεί ένα καθοριστικό ρόλο: το ενδιαφέρον σχετικά με τα πληθυσμιακά θέματα ανανεώνεται ενώ οι δημογραφικοί παράγοντες βρίσκονται σταδιακά στο επίκεντρο της συζήτησης που αφορά σε διεθνείς σχέσεις και ανθρώπινη ασφάλεια.

2. Θεωρητικό Πλαίσιο

Οι δημογραφικές μεταβολές επιδρούν στο μέγεθος, τη σύνθεση και τη γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού, παράγοντες που με τη σειρά τους επηρεάζουν με διάφορους τρόπους την ισορροπία μιας περιοχής, είτε αυτή εξετάζεται από τη σκοπιά της οικονομικής ανάπτυξης, της κοινωνικής συνοχής ή της εθνικής ασφάλειας (Σχήμα 1). Εντούτοις, η σχέση δημογραφίας και ασφάλειας παραμένει μάλλον ασαφής σε θεωρητικό επίπεδο. Μεγάλο μέρος της σχετικής βιβλιογραφίας εκτιμά το ρόλο των δημογραφικών παραγόντων στην πιθανότητα

κοινωνικών ή πολιτικών συγκρούσεων με χρήση βίας (Nichiporuk, 2000; Goldstone, 2002; Cincotta et al., 2003; Cincotta, 2004). Οι περισσότερες από αυτές στηρίζονται σε εμπειρικές αναλύσεις και συγκεντρώνουν στατιστικές πληροφορίες σχετικά με το είδος και τη διάρκεια της σύρραξης σε συνδυασμό με το δημογραφικό προφίλ των εμπλεκόμενων πλευρών, είτε πρόκειται για εμφύλιες συρράξεις είτε για πολέμους μεταξύ κρατών. Τα αποτελέσματα που προκύπτουν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα (Kohli, 2002; Homer-Dixon, 1999), διαφορετικοί ρυθμοί γονιμότητας ή πληθυσμιακής αύξησης μεταξύ κρατών ή μεταξύ διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων (Goldstone, 2002; Fearon and Laitin, 2003), αλλαγές στην κατά ηλικία και φύλο σύνθεση ενός πληθυσμού (Staveteig, 2005; Cincotta et al., 2003; Mesquida and Wiener, 1999), μαζικές μετακινήσεις εντός ή εκτός συνόρων (Weiner, 1990; Choucri, 2002) αποτελούν σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία παράγοντες που θα μπορούσαν να υποδαυλίσουν εντάσεις και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις σύρραξης.

Αν και ο βαθμός συσχέτισης μεταξύ των παραπάνω δημογραφικών παραγόντων και πολιτικής αστάθειας παραμένει ανοικτό θέμα μεταξύ των αναλυτών, υπάρχει μια γενική συναίνεση γύρω από τη διαπίστωση ότι οι δημογραφικές εξελίξεις δεν αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για το ξέσπασμα ταραχών ή συγκρούσεων (Cincotta et al., 2003; Nichiporuk, 2000). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα όλων των σχετικών ερευνών, οι δημογραφικοί παράγοντες ενδέχεται να επιδεινώσουν λανθάνουσες εντάσεις και να αυξήσουν τον κίνδυνο αναταραχής μόνο σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, όπως μεταβαλλόμενες κοινωνικές δομές, οικονομική ύφεση ή πολιτικές μεταρρυθμίσεις (Urdal, 2002; Kohli, 2002). Η δημογραφία αποδεικνύεται αναγκαία όχι όμως και ικανή συνθήκη αστάθειας.

Σχήμα 1. Δημογραφία και ανθρώπινη ασφάλεια: αναζητώντας πιθανές διασυνδέσεις

Από όλα τα δημογραφικά φαινόμενα, η μετανάστευση έχει ίσως την πιο άμεση επίδραση σε θέματα ανθρώπινης ασφάλειας. Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις μεταβάλλουν το μέγεθος, τη σύνθεση και τη γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού επιδρώντας έτσι σε όλες τις δημογραφικές παραμέτρους που σχετίζονται θετικά ή αρνητικά με την ασφάλεια. Η επίδραση των εσωτερικών ή διασυνοριακών μετακινήσεων στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική σταθερότητα μιας περιοχής δεν είναι μονοσήμαντη. Η μετανάστευση μετριάξει τις επιπτώσεις από τους ιδιαίτερα υψηλούς ή χαμηλούς ρυθμούς πληθυσμιακής αύξησης, ρυθμίζει πλεονάσματα ή ελλείψεις στην αγορά εργασίας, αυξάνει την παραγωγικότητα στις περιοχές εισροής ενώ οι πληθυσμοί της διασποράς συμβάλλουν στη γεφύρωση των πολιτισμικών διαφορών. Από την άλλη πλευρά διατρέχεται ο κίνδυνος οι μετακινήσεις, όταν είναι μαζικές, να διαταρράξουν ισορροπίες μεταξύ εθνικών, θρησκευτικών ή άλλων ομάδων, να αλλοιώσουν την ηλικιακή δομή ενός πληθυσμού και να δημιουργήσουν ευάλωτες κοινωνικά και οικονομικά ομάδες και υποβαθμισμένες γεωγραφικές περιοχές τόσο στις χώρες εκροής όσο και στις χώρες εισροής (Weiner, 1990; Choucri, 2002). Είναι αυτονόητο ότι οι επιπτώσεις εντείνονται και γίνεται πολύ δυσκολότερη να προβλεφθούν και να αντιμετωπισθούν όταν είναι σημαντικός ο αριθμός των παράνομων και άρα μη καταγεγραμμένων μεταναστών.

Μια άλλη ιδιαίτερα σημαντική πτυχή του φαινομένου με άμεσες συνέπειες στην ανθρώπινη ασφάλεια αποτελούν οι αναγκαστικές μετακινήσεις προσφύγων και αιτούντων ασύλου σε άλλη χώρα καθώς και ατόμων που αναγκάζονται να μετακινηθούν εντός των συνόρων της χώρας τους (internally displaced persons). Παράλληλα σε διεθνές επίπεδο διαστάσεις παίρνει το φαινόμενο της διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, το οποίο χαρακτηρίζεται ως «η άλλη όψη της παγκοσμιοποίησης» (ILO, 2001).

Επιπλέον των παραπάνω παραμέτρων, κάποιοι δημογραφικοί δείκτες προτείνονται από αναλυτές ως πρόδρομοι δείκτες κοινωνικής και πολιτικής αναστάτωσης (Goldstone, 2002). Η αύξηση της βρεφικής θνησιμότητας και η μείωση του προσδόκιμου ζωής αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα δημογραφικών δεικτών που χρησιμοποιούνται ως δείκτες επερχόμενης αναταραχής. Κατά μέσο όρο, η βρεφική θνησιμότητα μειώνεται σταθερά ενώ αντίθετα το προσδόκιμο ζωής καταγράφει αταθερά ανοδική πορεία. Ωστόσο η τάση αυτή αν και διαχρονική δεν είναι καθολική: σε διάφορες περιοχές του πλανήτη το προσδόκιμο ζωής μειώνεται –σε ορισμένες δραματικά– ενώ παράλληλα αυξάνονται τα ποσοστά βρεφικής θνησιμότητας, κυρίως λόγω της διάδοσης του AIDS (σε χώρες της υπο-σαχάρα Αφρικής) και σε δευτερεύοντα βαθμό λόγω των ραγδαίων πολιτικών και οικονομικών αλλαγών στις χώρες της πρώην Ανατολικής Ευρώπης.

3. Η περίπτωση των Βαλκανίων

Τα Βαλκάνια αποτελούν χαρακτηριστική περίπτωση για τη μελέτη της ανθρώπινης ασφάλειας και της σχέσης μεταξύ δημογραφίας, πολιτικής αστάθειας και κοινωνικο-οικονομικής μετάβασης. Παρά τις σημαντικές διαφορές ως προς τη φύση, την ένταση και τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης που βρίσκονται νότια της Ουγγαρίας και βόρεια της Ελλάδας βίωσαν κοινές κοινωνικές και οικονομικές εμπειρίες που δεν άφησαν ανεπηρέαστη τη δημογραφική συμπεριφορά των πληθυσμών τους. Την ίδια εποχή, στην Ελλάδα αντιστρέφεται το μεταναστευτικό ισοζύγιο και καταγράφονται μαζικές εισροές μεταναστών από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, γεγονός που αποτελεί τη σημαντικότερη ίσως κοινωνική μεταβολή της εποχής.

Οι τρέχουσες δημογραφικές τάσεις στην περιοχή– σαφώς διαφοροποιημένες από αυτές που επικρατούσαν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980– μπορούν να συνοψισθούν στη σταδιακή μείωση των γάμων με παράλληλη αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων (UN/ECE, 2000; Philirou, 2002), την αύξηση της μέσης ηλικίας απόκτησης (πρώτου) παιδιού (UN/ECE, 2000), τη μείωση του μέσου αριθμού παιδιών ανά γυναίκα στα χαμηλότερα παγκοσμιακά επίπεδα (Sobotka, 2002; Philirou, 2002) ενώ σε κάποιες χώρες η θνησιμότητα ανέκοψε την

Σε αναζήτηση της ανθρώπινης ασφάλειας: Πολιτικές, οικονομικές και δημογραφικές απειλές στα Βαλκάνια

καθοδική πορεία της (Meslé, 2004). Παράλληλα, οι μεταναστευτικές κινήσεις είναι ιδιαίτερα έντονες στην περιοχή. Το αποτέλεσμα των παραπάνω συνδυασμών καταγράφεται στους αρνητικούς ή οριακά θετικούς ρυθμούς πληθυσμιακής αύξησης (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Βασικοί Δημογραφικοί Δείκτες στις Βαλκανικές χώρες

	Πληθυσ. (σε εκατομ)	Ρυθμός Φυσικής Αύξησης (% _ο)	15-25 ως % πληθ.	Αριθμός παιδιών ανά γυναίκα	Βρεφική Θνησιμότητα	Προσδόκιμ ο ζωής M F
Αλβανία (2004)	3,1	0,81	16,7	2,1	12,0 (2001)	71,776,4 (1999)
Βοσνία (2003)	3,8	0,09	13,8	1,6	11,0 (1998)	69,775,2 (1990)
Βουλγαρία (2005)	7,8	-0,54	13,9	1,26	12,3	68,975,6 (2002)
Ελλάδα (2001)	11,0	-0,01	14,3	1,3	5,9	75,480,7
Κροατία (2003)	4,4	-0,19	13,5	1,33	6,3	70,577,8 (2000)
ΠΓΔΜ (2003)	2,4	0,4	16,3	1,6	11,3	70,575,3 (1999)
Ρουμανία (2003)	21,7	-0,3	15,9	1,27	16,7	67,474,8
Σερβία- Μαυροβούνιο (2001)	10,6	0,16	14,9	1,66	12,6	70,775,6
Σλοβενία (2003)	1,99	-0,1	14,2	1,20	4,0	73,280,7

Πηγή: Council of Europe (2004), Population Reference Bureau

Παρά τις παραπάνω κοινές τάσεις, το δημογραφικό προφίλ της περιοχής κάθε άλλο παρά ομοιόμορφο μπορεί να χαρακτηριστεί. Σε αυτό το κομμάτι της Ευρώπης καταγράφονται κάποιες από τις υψηλότερες και συγχρόνως κάποιες από τις χαμηλότερες δημογραφικές επιδόσεις. Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, η Αλβανία είναι η χώρα με τον υψηλότερο δείκτη γονιμότητας στην Ευρώπη, ενώ στον αντίποδα βρίσκονται η Βουλγαρία και η Σλοβενία με λιγότερο από 1,3 παιδιά ανά γυναίκα. Η Αλβανία καταγράφει τον υψηλότερο ρυθμό πληθυσμιακής αύξησης ενώ αντίθετα τους χαμηλότερους ρυθμούς καταγράφουν η Βουλγαρία και η Ρουμανία. Τα υψηλότερα επίπεδα βρεφικής θνησιμότητας στην Ευρώπη καταγράφονται στη Ρουμανία, τη Σερβία, τη Βουλγαρία και την Αλβανία ενώ αντίθετα η Σλοβενία έχει ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά. Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία είναι χώρες με έντονα αρνητικό μεταναστευτικό ισοζύγιο, ενώ αντίθετα η Ελλάδα είναι από τις χώρες της Ευρώπης που δέχεται τα τελευταία χρόνια κύματα μεταναστών από το σύνολο των χωρών της Βαλκανικής αλλά και από όλες σχεδόν τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.

Από τις παραπάνω τάσεις γίνεται σαφές ότι στα Βαλκάνια σήμερα συντρέχουν κάποιες από εκείνες οι δημογραφικές προϋποθέσεις που φαίνεται να επηρεάζουν την ανθρώπινη ασφάλεια. Οι ραγδαίες πολιτικές αλλαγές με τις τεράστιες κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες είχαν άμεσο αντίκτυπο στη δημογραφική συμπεριφορά των εμπλεκόμενων πληθυσμών που απότυπων στις απότομες μεταβολές στην ηλικιακή δομή, τη σύνθεση κατά εθνικότητα, τη γεωγραφική κατανομή των πληθυσμών ενώ αξιοσημείωτες είναι οι διαφοροποιήσεις στα επίπεδα φυσικής αύξησης κυρίως μεταξύ πληθυσμών που ανήκουν σε διαφορετικές θρησκευτικές ομάδες.

Η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας

Η βίαιη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα χώρας που κατοικούταν από μείγμα διαφορετικών εθνικών ομάδων, όπου μια ή περισσότερες από τις ομάδες αυτές είχαν έντονες εθνικιστικές διεκδικήσεις όπου μεταξύ των εθνικών ομάδων

καταγράφονταν διαφορετικοί ρυθμοί φυσικής αύξησης που άλλαξαν το συσχετισμό των δυνάμεων, ενώ παράλληλα το καταρρέων πολιτικό σύστημα αδυνατούσε να δράσει συνεκτικά. Αρχικά, το 1991, η χώρα διασπάστηκε σε τέσσερα κράτη, την Κροατία, Σλοβενία, Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία (που περιελάμβανε τις Σερβία, Μαυροβούνιο, Βοσνία και Ερζεγοβίνη) και την ΠΓΔΜ. Το 1992, ένα πέμπτο κράτος δημιουργήθηκε από την ανεξαρτησία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, ενώ το έκτο κράτος προέκυψε από την απόσχιση του Μαυροβουνίου από τη Σερβία. Η αστάθεια παραμένει στην περιοχή με τις αποσχιστικές διεκδικήσεις στο Κόσοβο.

Οι περιπτώσεις της Βοσνίας αρχικά και του Κοσόβου αργότερα είναι ενδεικτικές της επίδρασης των δημογραφικών παραγόντων στο ξέσπασμα βίαιων συγκρούσεων, όταν η πολιτική αστάθεια, η κοινωνική ρευστότητα και η οικονομική ύφεση το επιτρέπουν. Το ποσοστό των Σέρβων στη Βοσνία άρχισε να συρρικνώνεται σταδιακά από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 περνώντας από το 42,9% (1961) στο 31,3% (1991), ενώ αντίθετα η αναλογία του Μουσουλμάνων αυξήθηκε από 25,7% στο 43,7% στο ίδιο διάστημα (Judah, 1997). Η εξέλιξη αυτή, που ήταν αποτέλεσμα πρωτίστως των διαφορετικών δεικτών γονιμότητας και σε μικρότερο βαθμό της σταδιακής εγκατάλειψης της περιοχής από τους νέους Σέρβους που αναζητούσαν καλύτερες επαγγελματικές ευκαιρίες στα μεγάλα αστικά κέντρα, οδήγησε στην αμφισβήτηση της διοικητικής κυριαρχίας των Σέρβων στη Βοσνία. Το συγκεκριμένο σκηνικό συνέβαλλε στην ανάπτυξη έντονων εθνικιστικών αντιλήψεων, που σε μεγάλο βαθμό καλλιεργήθηκε και ενισχύθηκε από τους πολιτικούς ηγέτες των Σέρβων, και αποτέλεσε κίνητρο για στρατιωτικές κινητοποιήσεις καταλήγοντας στον πόλεμο της Βοσνίας. Αντίστοιχη κατάσταση επικράτησε στο Κόσοβο. Τα υψηλά επίπεδα γονιμότητας αύξησαν δραματικά το σχετικό μερίδιο των Αλβανόφωνων στον πληθυσμό της περιοχής. Οι Σέρβοι του Κοσόβου ένιωσαν να απειλούνται από την αυξανόμενη πληθυσμιακή δύναμη των Αλβανόφωνων και την ισχυρή παρουσία τους στα διοικητικά όργανα.

Στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, οι διαφορετικοί ρυθμοί φυσικής αύξησης και η διαφαινόμενη ανατροπή της υφιστάμενης ισοροπίας, σε συνδυασμό με την εμφάνιση εθνικιστικών διεκδικήσεων αποτέλεσαν το έναυσμα των εμφύλιων συγκρούσεων. Από ανθρωπιστικής πλευράς, η κατάσταση επιδεινώθηκε όταν η διεθνής κοινότητα απεφάσισε να επέμβει και ναβάλει ένα τέλος στις βιαιότητες. Οι από αέρος επιδρομές του ΝΑΤΟ είχαν ως στόχο να προστατεύσουν το Αλβανόφωνους από τις βιαιότητες των Σέρβων οδήγησαν, όμως, στην παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του άμαχου Σερβικού πληθυσμού.

Η περίπτωση της Βουλγαρίας

Οι δημογραφικές εξελίξεις που συντελούνται στη Βουλγαρία από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, θεωρούνται ως οι δυσμενέστερες της Ευρώπης σε περίοδο ειρήνης, και συγκρίνονται μόνο με τις δημογραφικές συνθήκες που επικρατούν στη Ρωσία. Βούλγαροι αναλυτές δε διατάζουν να χρησιμοποιήσουν όρους όπως «πληθυσμιακή αιμοραγία» ή «δημογραφική κρίση» για να περιγράψουν τη βαθμιαία και συνεχή πληθυσμιακή συρρίκνωση της χώρας. Οι σταθερά αρνητικοί ρυθμοί πληθυσμιακής αύξησης αποδίδονται στα πολύ χαμηλά επίπεδα γονιμότητας σε συνδυασμό με τα μαζικά κύματα εξόδου από τη χώρα. Η πτώση της γονιμότητας άρχισε στα μέσα της δεκαετίας του 1980, αλλά εντάθηκε μετά το 1990, την ίδια εποχή που το άνοιγμα των συνόρων επέτρεψε τις αθρόες μετακινήσεις είτε στο εσωτερικό είτε προς το εξωτερικό.

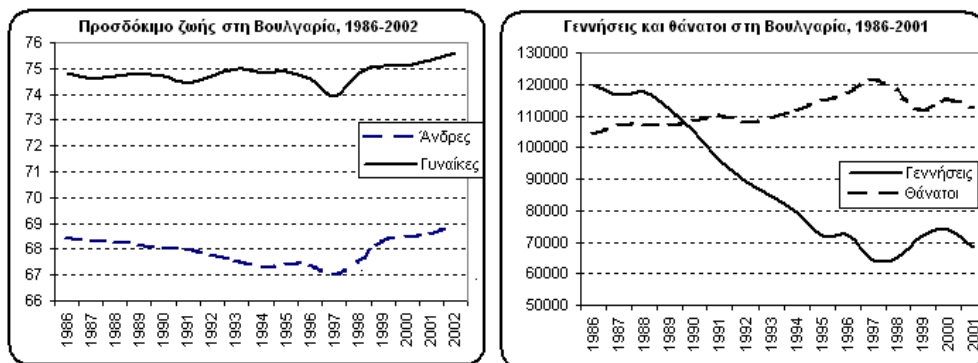
Βασικά χαρακτηριστικά της περιόδου είναι η μείωση του μέσου αριθμού παιδιών ανά γυναίκα στο 1.2 που αποτελεί το χαμηλότερο επίπεδο όλων των εποχών (lowest-low fertility), ενώ παράλληλα καταγράφεται αύξηση της μέσης ηλικίας κατά τη μητρότητα, ως αποτέλεσμα αφ' ενός της καθυστέρησης στην απόκτηση πρώτου παιδιού σε συνδυασμό με την επιμήκυνση του μεσοδιαστήματος μεταξύ διαδοχικών γεννήσεων (Sobotka, 2002). Είναι θέμα χρόνου να φανεί κατά πόσο η συγκεκριμένη δημογραφική συμπεριφορά αποτελεί μια γενικευμένη αντίδραση στην ιδιαίτερος δύσκολη και επίπονη μεταβατική περίοδο που διένυσε η χώρα από

την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος μέχρι την πρόσφατη ένταξη της στην ΕΕ, ή αν πρόκειται για μια βαθύτερη και μη αναστρέψιμη αλλαγή των οικογενειακών προτύπων, ίσως στα πρότυπα της «δεύτερης δημογραφικής μετάβασης». Την ίδια στιγμή, το αρνητικό μεταναστευτικό ισοζύγιο οδηγεί σε σημαντική αλλοίωση της ηλικιακής πυραμίδας και επιταχύνει την πληθυσμιακή γήρανση. Μια άλλη σοβαρή διάσταση της μετανάστευσης, με άγνωστες ακόμα επιπτώσεις στην ανάπτυξη της νέας γενιάς, είναι η απομάκρυνση από την παραδοσιακή μορφή οικογένειας. Είναι συχνό πλέον το φαινόμενο στη Βουλγαρία, τα παιδιά να μεγαλώνουν με τους παππούδες μακριά από τους γονείς που ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό.

Ακόμα και αν αποδειχθεί πως δεν είναι αποτέλεσμα οικονομικής ύφεσης, πολιτικής αστάθειας ή κοινωνικής αναταραχής, οι ίδιες οι δημογραφικές εξελίξεις δεν είναι άμοιρες επιπτώσεων που επιδρούν αρνητικά στην ανθρώπινη ασφάλεια. Η πληθυσμιακή συρρίκνωση είτε ως αποτέλεσμα αρνητικού φυσικού ισοζυγίου είτε ως συνέπεια μαζικής εκροής μεταναστών, οδηγεί τη χώρα σε έναν φαύλο κύκλο. Με φόντο την οικονομική ύφεση και τις κοινωνικές ανισότητες, η πληθυσμιακή γήρανση στη Βουλγαρία αποκτά πιο σύνθετο χαρακτήρα και γίνεται πιο δύσκολη η αντιμετώπισή της. Οι πιέσεις στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, κοινές σε όλους τους γηράσκοντες πληθυσμούς, εντείνονται από τις πρόσφατες διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας, την εμφάνιση της μέχρι τώρα ανύπαρκτης ανεργίας, τη δραματική μείωση της αγοραστικής δύναμης των μισθών, την ενίσχυση των ανισοτήτων και την αύξηση του πληθυσμού που ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας. Οι ιδιωτικοποιήσεις στον τομέα της υγείας και η αποδόμηση του εθνικού συστήματος υγείας δυσχεραίνει την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη του πληθυσμού με άμεσες επιπτώσεις στους δείκτες θνησιμότητας (Sotiropoulos et al, 2003). Η κατάσταση είναι ακόμη δυσκολότερη για τα ηλικιωμένα άτομα, που βιώνουν τις αλλαγές αυτές παράλληλα με τη χαλάρωση των οικογενειακών δεσμών που επήλθε λόγω της υψηλής κινητικότητας.

Διάγραμμα 1. Διάγραμμα 2.

Η περίπτωση της Ελλάδας

Η Ελλάδα είναι μια από τις χώρες όπου οι επιπτώσεις από τις πολιτικές αλλαγές στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης υπήρξαν όχι μόνο άμεσες αλλά και ιδιαίτερα έντονες. Η σχετική απότομη και σε μεγάλο βαθμό απρόσμενη μεταστροφή της χώρας από παραδοσιακό τόπο αποστολής εργατικού δυναμικού σε χώρα υποδοχής μαζικών μεταναστευτικών ρευμάτων από μεγάλο αριθμό διαφορετικών χωρών διαμόρφωσε νέα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα (Rovolis and Tragaki, 2006; Labrianidis et al., 2004; Lianos, 200). Περίπου δύο δεκαετίες μετά τα πρώτα κύματα εισροής μεταναστών, η δημογραφική επίδραση της παρουσίας αλλοδαπών στη χώρα είναι ήδη εμφανής, ιδιαίτερα όσον αφορά στη γονιμότητα, όπου αν απουσίαζαν οι αλλοδαποί ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα θα άγγιζε το ιδιαίτερα χαμηλό

επίπεδο του 1,1 (Πίνακας 2). Η επίδραση των αλλοδαπών στην ηλικιακή πυραμίδα αποτυπώνεται στη διόγκωση των χαμηλών και μεσαίων ηλικιακών κλιμακίων. Η νεανική σύνθεση του αλλοδαπού πληθυσμού συμβάλλει στη μετρίαση του φαινομένου της πληθυσμιακής γήρανσης, όπως αποτυπώνεται από τους δείκτες οικονομικής εξάρτησης και δημογραφικής γήρανσης.

Οι αλλοδαποί αποτελούν το 7,3% του συνολικού πληθυσμού, το 7% περίπου του μαθητικού πληθυσμού, τουλάχιστον το 8,5% του εργατικού δυναμικού, το 12,3% των ασφαλισμένων του ΙΚΑ και μόλις το 2% των συνταξιούχων της χώρας (Πίνακας 3). Η αυξανόμενη συμμετοχή των αλλοδαπών σε συγκεκριμένους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής της χώρας, ιδίως στην αγορά εργασίας και την παιδεία εγείρει σημεία προβληματισμού σχετικά με το κατά πόσο οι μετανάστες αποτελούν λύση στο δημογραφικό πρόβλημα της χώρας και ενισχύουν την ανταγωνιστικότητά της ή αντίθετα αν αλλοιώνουν την εθνική ομοιογένεια και εντείνουν την ανεργία και τις κοινωνικές ανισότητες.

Πίνακας 2. Επίδραση της μετανάστευσης σε επιλεγμένους δημογραφικούς δείκτες

	Έλληνες	Αλλοδαποί	Σύνολο πληθυσμού
Αναλογία φύλων (2001)	97	120	98
Δείκτης ηλικιακής εξάρτησης (2001)	0,328	0,202	0,319
Δείκτης οικονομικής εξάρτησης (2001)	0,648	0,389	0,627
Δείκτης δημογραφικής γήρανσης (2001)	0,818	0,143	0,765
Ηλικιακή διάμεσος (2001)	38,6	28,7	37,7
Αριθμός Γεννήσεων (2005)	89.812	17.733	107.545
Γεννήσεις /1000 κατ. (2005)	8,8	23,3	9,8
Αριθ. παιδιών/ γυναίκα (2005)	1,1	2,3	1,3
Μέση ηλικία τεκνοποίησης (2005)	30,2	27,1	29,7

Πηγή: Απογραφή (2001) και ίδιοι υπολογισμοί., ΕΣΥΕ, Στοιχεία Φυσικής Κίνησης του πληθυσμού, 2005.

Πίνακας 3. Η παρουσία των αλλοδαπών στην Ελλάδα

	Ποσοστιαία συμμετοχή	Πηγή / έτος αναφοράς
Αλλοδαποί ως % του συνολικού πληθυσμού	7,3	Απογραφή 2001
Εργαζόμενοι αλλοδαποί ως % του εργατικού δυναμικού	8,5	Απογραφή 2001
Αλλοδαποί μαθητές ως % του μαθητικού πληθυσμού	6,9	Υπ. Παιδείας, 2004-05
Αλλοδαποί ασφαλισμένοι ως % των ασφαλισμένων*	12,3	ΙΚΑ, Στατιστικό Δελτίο 2005
Αλλοδαποί συνταξιούχοι ως % των συνταξιούχων	2,1	Απογραφή 2001

*Αφορά στους εργαζομένους σε κοινές επιχειρήσεις και οικοδομικά έργα.

Πηγή: Απογραφή (2001), Στατιστικό Δελτίο ΙΚΑ (2005), Υπ. Παιδείας (πρωτογενή στοιχεία)

Ανεξάρτητα από την επίδρασή του στη βελτίωση των δημογραφικών και οικονομικών δεικτών, ο αυξανόμενος αριθμός αλλοδαπών έχει ταυτιστεί στην ελληνική κοινή γνώμη με μια σειρά παραγόντων όπως η αυξημένη εγκληματικότητα, η υποβάθμιση ορισμένων περιοχών στα μεγάλα αστικά κέντρα, η ένταση των κοινωνικών ανισοτήτων, η ενίσχυση της παραοικονομίας. Αντιλήψεις που εντείνονται και παρατείνονται αφ'ενός μεν λόγω της

απουσίας μιας ξεκάθαρης και συντονισμένης μεταναστευτικής πολιτικής και αφ'ετέρου λόγω της ανεπάρκειας επίσημων και αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων, ενώ παράλληλα ενισχύονται από διάφορα δημοσιεύματα, που στηριζόμενα κυρίως στη «διδασκαλία» ή την προσωπική αντίληψη του συγγραφέα τους ενισχύουν την αβεβαιότητα και τρέφουν την αοριστολογία.

4. Συμπεράσματα

Δημογραφικές μεταβολές, μετακινήσεις και γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού επηρεάζουν και επηρεάζονται από τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, με άμεσες επιπτώσεις σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ασφάλειας. Κάποιες περιοχές, όπως τα Βαλκάνια, φαίνονται πιο ευάλωτες στην αστάθεια. Οι διαφορικοί ρυθμοί φυσικής αύξησης μεταξύ διαφορετικών εθνικών ομάδων αποτέλεσαν το έναυσμα για τις βίαιες συγκρούσεις που οδήγησαν στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Η επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης, η κατάρρευση του κοινωνικού κράτους και η φτώχεια ήταν οι βασικές αιτίες για τους αρνητικούς ρυθμούς πληθυσμιακής αύξησης σε Βουλγαρία και Ρουμανία. Η μαζική είσοδος αλλοδαπών επηρεάζει την καθημερινότητα των κατοίκων στην Ελλάδα ενώ εγείρει προβληματισμούς σχετικά με τη διατήρηση της ασφάλειας των Ελλήνων και ξένων πολιτών. Την ίδια στιγμή η παράνομη διακίνηση και εκμετάλλευση ανθρώπων παίρνει μεγάλες διαστάσεις. Η διαφύλαξη της ανθρώπινης ασφάλειας στη συγκεκριμένη περιοχή της Ευρώπης αναδεικνύεται σε ένα ιδιαίτερα σύνθετο θέμα.

Βιβλιογραφία

Choucri, N. 2002: Migration and Security: Some linkages. *Journal of International Affairs*, Fall 2002, Vol.56, No 1, pp. 95-122.

Cincotta, R., R. Engelman, D. Anastasion. 2003: *The Security Demographic, Population and Civil Conflict after the Cold War*, Population Action International.

Cincotta, R., 2004: *Demographic Security Comes of Age, Commentary - The Next Steps for Environment, Population, and Security*, ECSP Report, Issue 10, pp.24-29.

Fearon, J., and D. Laitin. 2003: *Ethnicity Insurgency and Civil War*. *American Political Science*, Vol 97, No1, pp.75-90.

Goldstone, J. 2002: *Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict*. *Journal of International Affairs*, Fall 2002, Vol.56, No1, pp. 3-21.

Homer-Dixon, T. 1999: *Environment, scarcity, and violence*. Princeton, NJ & Oxford: Princeton University Press.

ILO. 2001: *Stopping Forced Labor. Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*. International Labour Office, Geneva.

Judah, T. 1997: *The Serbs: History, Myth, and the Deconstruction of Yugoslavia*. New Haven, CT, Yale University Press.

Kohl, C.H. 2002: *Demographic change, natural resources and violence*". *Journal of International Affairs* 56(1), pp. 257-282.

Krebs, R. and Levy, J.S. 2001: *Demographic Change and the Sources of International Conflict*. *Demography and National Security* M. Weiner and S. Stanton Russel (ed), Berghahn Books.

Labrianidis, L., Lyberaki, A., Tinios, P. and Hatziprokopiou, P. 2004: *Inflow of Migrants*

and Outflow of Investment: Aspects of Interdependence Between Greece and the Balkans. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 30, No 6, pp. 1183–1208.

Lianos, T. 2001: Illegal Migrants to Greece and their Choice of Destination. *International Migration*, Vol. 39, No 2, pp. 4-28.

Meslé, F. 2004: **Mortality in Central and Eastern Europe: long-term trends and recent upturns.** *Demographic Research*, Special Collection 2, Article 3.

Mesquida, C. and N. Wiener. 1999: Male Age Composition and Severity of Wars. *Politics and The Life Sciences*, 18(2), pp.181-189.

Nichiporuk, B., 2000: *The Security Dynamics of Demographic Factors*, Santa Monica, CA: RAND Corporation.

Philipov, D. 2002: Fertility in times of discontinuous societal change: the case of Central and Eastern Europe, MPIDR Working Paper, WP 2002-024, June 2002, available at: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2002-024.pdf>

Rovolis, A. and Tragaki, A. 2006: Ethnic Characteristics and Geographical Distribution of Immigrants in Greece. *European Urban and Regional Studies*, Vol. 13, No 2, pp. 99-111.

Sobotka, T. 2002: Ten years of rapid fertility changes in the European post-communist countries. Evidence and interpretation, WP-02-01, PRC University of Croningen, available at: <http://irs.ub.rug.nl/ppn/291421954>.

Steveteig, S. 2005: *The Young and the Restless: Population Age Structure and Civil War.* Environmental Change and Security Program Report, Issue 11, Washington D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Toft, M D. 2003: *The Geography of Ethnic Violence*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Urdal, H. 2002: The Devil in the Demographics. Paper presented to the International Studies Association 43rd Annual Convention, New Orleans, LA, 24-27 March 2002.

Urdal, H. 2005: People vs Malthus: Population pressure, environmental degradation, and armed conflict revisited. *Journal of Peace Research* 42(4), pp.417-434.

UN/ECE 2000: Fertility decline in transition economies, 1989-1998: political, economic and social factors revisited. *Economic Survey of Europe*, 2000, no1, pp.189-207.

Weeks, J., 2002: *Population An Introduction to Concepts and Issues*, 8th edition, Wadsworth.

Weiner, M., 1971: *Political Demography: An Inquiry into the Political Consequences of Population Change.* Rapid Population Growth: Consequences and Policy Implications. National Academy of Science, Office of the Foreign Secretary. Baltimore: John Hopkins University Press.

Weiner, M. 1990: *Security, Stability and International Migration.* Defense and Arms Control Studies Program, Center for International Studies, MIT.

Weiner, M. and M.S. Teitelbaum, 2001: *Political Demography*, Demographic Engineering, Berghahn Books.